

LATVIEŠU LUTERĀŅU DRAUDZES LIELBRITĀNIJĀ, 1945–1963*

Valdis Tēraudkalns

Dr. phil., profesors, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte.

Zinātniskās intereses: 19. un 20. gs. kristietības vēsture, reliģijas un politikas mijiedarbība.

Rakstā analizēta Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas Lielbritānijā darbība laika posmā no 1945. līdz 1963. gadam. Raksta pamatā ir grāmatās, laikrakstos, baznīcas kalendāros un citos izdevumos, intervijās, kā arī uz Latvijas Valsts arhīvu pārvestajos “Straumēnos” (Lielbritānijā) uzkrātajos arhīva materiālos un Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā glabātā privātā sarakstē iegūta informācija. Pētījuma gaitā uzmanība pievērsta ne tikai faktiem un idejām, bet arī pašam diskursam – retorikai, kas lietota publiskos izteikumos, tam, kā latviešu luterāņu draudzes pozicionēja sevi publiskajā telpā. Šis ir pirmais zinātniskais pētījums par latviešu luterāņiem Lielbritānijā. Mūsdienās, kad abas latviešu luterāņu baznīcas – gan Latvijā, gan ārpus Latvijas esošā – apzina savu pagātņi, šis pētījums palīdzēs labāk apzināt latviešu luterāņu identitāšu konstruēšanas procesu.

Atslēgas vārdi: luterānisms, Lielbritānija, Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas.

IEVADS

Šī raksta mērķis ir analizēt latviešu luterāņu draudžu darbību Lielbritānijā laika posmā no 1945. līdz 1963. gadam. Kā robežpunkti šim laika ietvaram izvēlēts gads, kad dibināta Londonas latviešu ev. lut. draudze, un pārmaiņu gads, kad sinode mirušā Edgara Berga vietā par Latvijas Evaņģēliski luteriskās

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos” (VPP-IZM-2018/1-0018) ietvarā.

baznīcas ārpus Latvijas (LELBĀL) Lielbritānijā garīgo vadītāju ievēlēja Ringoldu Mužiku. Sinodē tika mainīti arī LELBĀL Lielbritānijā noteikumi, turpmāk LELBĀL Lielbritānijā garīgo vadītāju saucot par prāvestu, nevis arhibīskapa vietnieku.¹

Latviešu luterāņi Lielbritānijā bija un ir LELBĀL daļa. Rakstā analizētajā laika posmā tā sevi turpināja dēvēt (lai arī ne vienmēr konsekventi) par Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu (LELB), pasvītrojot pēctecību ar baznīcu 20. gs. divdesmito un trīsdesmito gadu Latvijā un uzskatot sevi par vienīgo leģitīmo latviešu luterāņu baznīcu.² Lai nesajauktu ar Latvijā esošo luterisko baznīcu, rakstā latviešu diasporas baznīcas apzīmēšanai lietots saīsinājums LELBĀL. Latviešu kopienu ārpus Latvijas aprakstīšanai zinātniskos tekstos un publicistikā lietoti dažādi jēdzieni – “trimda”, “klaids”, “emigrācija”, “diaspora”. Katram no tiem ir nozīme, kuru ir būtiski nezaudēt latviešu kopienu vēstures pētniecībā. Paši ārzemēs dzīvojošie devuši priekšroku vārdam “trimda”, lai gan nekonsekventi. Piemēram, Osvalds Akmentiņš lieto vārdu “emigrācija”, runājot par divām iecerotāju paaudzēm (pirms Pirmā pasaules kara un pēc Otrā pasaules kara).³ Priekšrokas došana vienam vai otram jēdzienam bieži ir bijusi ideoloģiski nosacīta (“trimda” ārpus Latvijas tapušos tekstos, “emigrācija” – Padomju Latvijā lietotā leksikā), no kā vajadzētu izvairīties zinātniskos tekstos, jo izceļošanā pēc Otrā pasaules kara kopā savijās dažādi motīvi. Par to ir bijusi diskusija arī ārpus Latvijas latviešu kopienās.⁴ Šajā rakstā izmantots jēdziens “diaspora”, ar to vēloties zinātniskā aprītē Latvijā popularizēt līdz šim mazāk lietotu vārdu.⁵

Informācija par latviešu luterāņu draudzēm Lielbritānijā atrodama ikgadējos pārskatos LELBĀL izdotajā baznīcas kalendārā. Vēsturisku ziņu par latviešu luterāņiem šajā valstī apkopojums ievietots Latvju enciklopēdijā.⁶ Zinātniska analīze par šo tēmu līdz šim nav veikta, tāpēc šajā rakstā izmantotais arhīvu materiālu klāsts un intervijās gūtā informācija ļaus niansētāk paraudzīties uz pētījumā aplūkoto tēmu.

LATVIEŠU LUTERĀŅU BAZNĪCAS VEIDOŠANĀS DIASPORĀ

Daudzi bēgļi, kas bija pametuši Latviju Otrā pasaules kara beigās, cerēja uz drīzu atgriešanos. Tāpēc nepārsteidz, ka LELBĀL kalendārā 1949. gadam⁷ līdzās mācītāju pašreizējām adresēm norādītas draudzes, kurās viņi kalpoja pirms izceļošanas. Arhibīskapa Teodora Grīnberga 50 gadu darba atceres svīnībās Eslingenē 1949. gadā prāvests J. Ozols dievkalpojumā lūdza Dievu, lai arhibīskaps vēl ilgi būtu “par latvju tautas vienotāju, lai tad, kad nāks Lielā Diena [lielie sākuma burti oriģināltekstā. – V. T.], viņš izklīdināto draudzi pārvestu atpakaļ dzimtenē”⁸ 1946. gada 10. un 11. jūlijā Eslingenē sasauktā mācītāju konference, kurā piedalījās 108 mācītāji un 5 teoloģijas studenti, netika definēta kā jaunai struktūrai pieredzīgs pasākums. Gluži pretēji – tā tika saukta par Latvijas luterāņu mācītāju konferenci, kura ir pirmā pēc sešiem gadiem (iepriekšējā notika 1940. gada 18. jūnijā).⁹ Līdz ar to tika retoriski radīts iespaids par baznīcas dzīves notikumu, kas turpina līdz šim ierasto. Tas bija arī ar okupēto Baltijas republiku valstiskuma kontinuitātes saglabāšanu saistīts leģitimitātes jautājums. Izceļojušais Igaunijas Autonomās apustuliskās pareizticīgās baznīcas metropolīts Aleksandrs turpināja saukties par Tallinas un visas Igaunijas metropolītu.¹⁰ Arī latviešu baptisti diasporā sākumā savas aktivitātes uzskatīja par īslaicīgu Latvijā esošo eklesiālo struktūru pārnesi uz citām zemēm, tāpēc 1949. gadā izdotajā bilingvālajā rakstu krājumā “Pret straumi” kā izdevējs norādīta Latvijas Baptistu draudžu savienība (LBDS).¹¹ Baptistu eklesioloģija, kas akcentē lokālās draudzes primaritāti, bija viens no faktoriem, kas noteica, ka līdzšinējā nosaukuma saglabāšana nebija tik būtiska kā luterāņiem. Tomēr arī tad, kad 1950. gadā nodibināja Amerikas Latviešu baptistu apvienību (sākotnējais nosaukums – Latviešu baptistu apvienība Amerikas Savienotās Valstīs), tās atklāšanā mācītājs Fridrihs Čukurs kā vienu no jaunās struktūras

mērķiem izvirzīja gatavību atjaunot Latvijas draudžu savienību tad, kad tas būs iespējams.¹²

Pirmā baznīcas virsvaldes sēde ārpus Latvijas notika Zālfeldē (*Saalfeld*) 1944. gada 28. novembrī. Tā kā mācītājs Edgars Ķiploks bija savācis gandrīz visu latviešu mācītāju adreses, tad bija iespēja katram noteikt viņa darbības lauku. Tas sākumā notika atbilstoši Vācijas sadalījumam okupācijas zonās. Amerikāņu un franču zonā draudzes pārzināja Jēkabs Ķullītis, britu – E. Bergs.¹³ LELBĀL starptautiskās atpazīstamības veicināšanā palīdzēja arhibīskapa T. Grīnberga ievēlēšana par Pasaules luterāņu federācijas (PLF) izpildkomitejas locekli (1947. g.). Viņš bija viens no tiem, kas parakstīja šīs organizācijas dibināšanas protokolu.¹⁴ Sakari ar PLF baltiešu bēgļiem palīdzēja saņemt materiālu palīdzību, kā arī publiskajā telpā pievērst uzmanību padomju varas represijām. PLF izpildkomitejas sēde Oksfordā 1949. gadā, piedaloties T. Grīnbergam, pieņēma rezolūciju, kurā teikts: “Nevar būt nekāds kompromiss ar kaut kādu virzienu, radot kādu jaunu sociālu kārtību, kura aizskar atsevišķa cilvēka brīvību.”¹⁵

Dažādos kontinentos izkaisītās latviešu draudzes attīstīja intensīvu reliģisko dzīvi un īstenoja lielus projektus (Bībeles tulkojums, dziesmu grāmata, baznīcu ēku un citu īpašumu iegāde un būvniecība). Vienlaikus jāatzīst, ka veidot kopīgu globālu struktūru nebija vienkārši – to apgrūtināja lielie attālumi starp draudzēm, dažādo valstu reliģisko organizāciju darbības atšķirības, no Latvijas uz diasporu pārnestie konflikti starp personībām un interešu grupām utt. Piemēram, Londonas draudzes 1945. gada pārskatā teikts: “Ar Latvijas arhibīskapu nodibināt kontaktu neizdevās, lai gan mēģināts to darīt.”¹⁶ Lai gan LELBĀL centās unificēt draudžu darbu, saglabājās organizatoriskas atšķirības. Piemēram, kā secināts LELBĀL pārvaldes Lielbritānijā 1964. gada septembra sēdē, LELBĀL nebija vienotas izpratnes par to, kas ir kopa un kas – draudze. To, ko Anglijā uzskata par kopu, Vācijā un Zviedrijā sauc par draudzi.¹⁷

Nedz Latvijā, nedz ārpus tās nebija iespējams sekot pirmskara Latvijā pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, kas regulēja luterāņu baznīcas dzīvi. Latvijā pēc arhibīskapa p.i. Kārļa Irbes, prāvesta Paula Rozenberga un mācītāja Artūra Siļķes aresta 1946. gada februārī baznīcas virsvaldē palika divi locekļi (Alberts Virbulis un Krišjānis Šlosbergs (laicīgais loceklis)), tāpēc saskaņā ar 1928. gada satversmi baznīcas virsvaldes sēdes nebija balsstiesīgas. Būtu bijis jāsasauc ārkārtas sinode, taču palikušie locekļi pretēji tam kooptēja Gustavu Tūru kā vienīgo no mācītājiem, kas 1928. un 1931. gada sinodēs ticis ievēlēts kā baznīcas virsvaldes plenārsēdes loceklis, lai gan satversme to neparedz. Jebkādi termiņa pagarinājumi G. Tūram bija beigušies. Papildinātais virsvaldes sastāvs ievēlēja G. Tūru par arhibīskapa v.i. un K. Šlosbergu – par ģenerālsekretāru, lai gan šāds amats satversmē nav minēts.¹⁸

Divdesmito un trīsdesmito gadu baznīcas dzīvi regulējošo juridisko ietvaru nebija iespējams īstenot arī ārpus Latvijas, kur daļa draudzes iekļāvās vietējās luterāņu struktūrās (sinodēs), kurām bija savi noteikumi un kuras nereti vēlējās, lai emigrantu draudzes neveidotu paralēlas struktūras, kā arī uzskatīja, ka mazākumtautību draudzes ir pārejoša parādība, kamēr nomainās paaudzes vai cilvēki iemācās vietējās valodas. T. Grīnbergs deklarēja, ka “jāpieturas pie satversmes gara, nevis pie burta”.¹⁹ Viņš un viņam pietuvinātie garīdznieki uzskatīja arhibīskapa institūciju par vienojošo faktoru. Kā jūsmīgi teikts T. Grīnbergam veltītā rakstu krājumā, “visās neatkarīgajās draudzēs jo spēcīga vēlēšanās kā bitēm sakļauties ap savu māti – Dzimtenes Baznīcu [lielie sākuma burti oriģināltekstā. – V. T.] un tās mīļo Virsganu.”²⁰ T. Grīnbergs dažādās pasaules daļās nozīmēja vietniekus, kas daļēji tika pamatots ar PLF prasību (Elmāra Rozīša pausts viedoklis). Kā pirmos iecēla E. Bergu (Lielbritānija) un Alfredu Skrodeli (Kanāda).²¹ Luterāņu mācītāju sanāksmē Londonā 1949. gadā mācītājs Ernests Sarkanbārdis teica, ka, nozīmējot arhibīskapa vietniekus, vajadzētu ievērot demokrātijas principus.²² Latvijas Republikas sūtnis Lielbritānijā (pēc 1940. g.

Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītājs trimdā) Kārlis Zariņš argumentēja, ka K. Ulmaņa īstenoto 1934. gada apvērsumu (Zariņa vārdiem, “notikušās pārmaiņas”) atzina visā pasaulē. Viņš norādīja uz baznīcas virsvaldes un arhibīskapa lomu, bez tiem varbūt nebūtu LELBĀL.²³ Roberts Slokenbergs akcentēja draudzes primaritāti, T. Grīnbergs – vienota centra nozīmi – “mācītājs ir Dieva kalps un draudzes gans. Kļūmīga lieta var būt, ja mācītājs nonāk atkarībā no draudzes.”²⁴ Jāņem vērā, ka demokrātiskas pārvaldes posms luterāņu baznīcā starpkaru posmā bija ļoti īss – tikai daži gadi, jo Ulmaņa režīma laikā baznīcā notika varas centralizācija. Tāpat jāatzīmē, ka diasporā baznīcas dzīvē vēl aizvien nozīmīga loma bija piederībai pie korporācijām – T. Grīnbergs, pieminot savu nodomu paplašināt baznīcas virsvaldi, raksta: “Vajadzētu iecelt no betāņiem²⁵ dažus, bet ne letoņus. Seloņus viņi neieredz, bet ko nu var darīt, ka tie ir tie derīgie bezēnas cilvēki.”²⁶ Diskusijās atspoguļojās arī politisko uzskatu atšķirības diasporā. 1943. gadā dibinātā Latvijas Centrālā padome, kas lielākoties sastāvēja no Saeimā pārstāvēto lielāko Latvijas politisko partiju pārstāvjiem, akcentēja saikni ar divdesmito un trīsdesmito gadu Latvijas parlamentārismu un tā juridisko ietvaru – Satversmi. Latviešu Centrālā komiteja vairāk uzsvēra pēdējās Latvijas valdības ārkārtējās pilnvaras. Šīs komitejas 1948. gada sākumā izstrādātajā Latvijas Tautas padomes pamatnoteikumu projektā nekas nav teikts par Satversmi.²⁷

K. Ulmaņa autoritārā režīma uzspiestās izmaiņas, kas paplašināja LELB arhibīskapa pilnvaras (“Laikā starp sinodēm arhibīskaps var izdot noteikumus un instrukcijas baznīcas lietās, kas pēc baznīcas satversmes ietilpst sinodes un baznīcas virsvaldes kompetencē” (4. §)),²⁸ radīja LELBĀL spriedzi starp tiem, kuri gribēja saglabāt arhibīskapa autoritāro lomu, un tiem, kuri vēlējās demokrātisku pārvaldi. Kā minēts iepriekš, arhibīskaps T. Grīnbergs, izmantojot šīs pilnvaras, nozīmēja sev vietniekus, kā arī vienpersoniski pieņēma virkni citu lēmumu. To kritizēja, piemēram, mācītājs Haralds Biezais viņam ierastajā asajā stilā:

“Ulmanis, izdodams 1934. g. baznīcas likumu, ne domāja, ne gribēja dot T. Grīnbergam tiesības nodibināt garīga firsta dinastiju Latvijas ev. lut. baznīcā. [...] Jautro sirmgalvju izdarībām nav nekāda sakara ar nopietnu trimdas baznīcas dzīvi un tās smagajiem uzdevumiem.”²⁹ Citviet viņš raksta: “Nav tādas burvju mākslas, kas varētu palīdzēt apvienot 1928. g. demokrātisko baznīcas satversmi ar autoritāro 1934. g. likumu.”³⁰ Pēc tam, kad H. Biezā izteikumus kritizēja LELBĀL vadība, Zviedrijā dzīvojošie mācītājs Leons Čuibe un prāvests Oskars Sakārnis vēstulē T. Grīnbergam aizstāvēja H. Biezo un iebilda pret baznīcas virsvaldes sastāvu, sakot, ka nedz T. Grīnbergam, nedz no Latvijas izceļojušajiem baznīcas virsvaldes locekļiem nebija tiesību pašiem iecelt jaunus locekļus. “Tie ir patvarīgi piesavinājušies Latvijas ev. lut. baznīcas virsvaldes vārdu.”³¹

Nesaskaņas radija arī neskaidrības par to, kas notiks pēc T. Grīnberga nāves. – Vēlāk, sešdesmitajos gados, E. Ķiploks rakstīja, ka arī plaši apmeklētā mācītāju sanāksmē 1949. gadā, kad daudzi garīdznieki vēl bija Vācijā, jautājums par Grīnberga pēcteci palika neatrisināts.³² Pirms tam par to diskutēja komisija baznīcas iekārtas projekta izstrādāšanai, kuras locekļi pārstāvēja plašu uzskatu spektru – Fēlikss Treijs (Treas) bija pret episkopālismu un īpaši pret vairākiem bīskapiem, E. Ķiploks norādīja, ka igauņiem ir jauns bīskaps līdzās arhibīskapam, citi domāja, ka pārāgri iecelt jaunu bīskapu.³³ Pirms tam, 1946. gada martā, T. Grīnbergs rakstīja, ka nozīmē E. Bergu par savu pēcnācēju, “līdz kamēr likumīgā sinode ievēlēs patstāvīgu arhibīskapu”³⁴ Viņš arī sūdzējās, ka “neviens negrib par arhibīskapu būt [...] daži negrib arī atzīt Ulmaņa 1934. [gadā] izdoto likumu, kas man dod sinodes pilnvaras.”³⁵ Kārlis Kundziņš ieteica iecelt vienu vietnieku – bīskapu.³⁶ 1959. gadā E. Bergs, reaģējot uz to, ka arhibīskaps bija nozīmējis kā savus iespējamus pēcnācējus viņu un K. Kundziņu, aicināja T. Grīnbergu iecelt vairākus (piecus) pēcnācējus, jo abi minētie ir jau gados. E. Bergs gan neko nerakstīja par demokrātiskām vēlēšanām, bet tikai par autori-

tārā režīma laikā iedibināto kārtību – “pēc likuma Tev ir sinodes tiesības un tādēļ tikai Tu vari to darīt”.³⁷ Viņš gan vēstules beigās atzīmēja, ka paliek atvērts jautājums, vai draudzes un mācītāji to atzīs. T. Grīnbergs atbildē puda viedokli, ka viņam nav zināmas citas tikpat ietekmīgas kandidatūras kā abi nosauktie – “Tu gribi, lai es nozīmēju pie jums vēl piecus pēcnācējus. Bet nu mini man tādus, kam būtu kaut cik liela autoritāte pie mācītājiem. Visur ir savi “bet”. Vieni ir par maz pazīstami, otriem ir stipra opozīcija, trešie ir par daudz iedomīgi un domā, ka viņi ir tie labākie.”³⁸ T. Grīnbergs saglabāja slepenības atmosfēru – “nesaki nevienam par visu, ko tagad Tev teikšu. Jums trim – Tev, Kundziņam un Ķullītim pieder bīskapa tituli. Ko Tu teiktu, kad es [...] ieceltu sev pēcnācēju arhibīskapu? Tu esi vecākais, un man vajadzētu Tevi iecelt.”³⁹ Taču E. Bergs to nevēlējās – “mēs tagad esam mazi un nevarīgi un tādēļ nav ieteicams tagad radīt tādus augstus amatus”.⁴⁰ Bergs norādīja, ka attiecībā ar citām baznīcām viņa iecelšana par bīskapu būtu problemātiska – Kenterberijas arhibīskaps E. Bergu uzrunā kā dekānu, ASV luterāņiem nav bīskapa amata.⁴¹

Pēc T. Grīnberga nāves 1962. gadā viņa piemiņas dievkalpojumā Ņujorkā tika nolasīts testaments, kurā līdzās E. Bergam (kas jau bija miris) un K. Kundziņam bija minēti prāvesti Kārlis Arnolds Birznieks un B. Feders⁴² un mācītāji A. Veinbergs, Eduards Pavasars, Pēteris Nesaule un Artūrs Voitkus. Nominācijās pēc E. Berga nākamais bija K. Kundziņš, kurš jau 1940. gadā kopā ar Bergu bija nominēts kā eventūlais T. Grīnberga pēctecis. K. Kundziņš jau iepriekš bija aizstāvējis vēlēšanu nepieciešamību. 1960. gada augustā viņš rakstīja T. Grīnbergam: “Kā būtu, ja sāktu domāt par trimdas nākamā bīskapa vēlēšanām, kurām gan būtu jānotiek sarakstīšanās veidā.”⁴³ K. Kundziņš beigās piekrita amatam un ar baznīcas virsvaldes lēmumu 1962. gadā kļuva par LELBĀL arhibīskapu.⁴⁴

Latviešu emigrantu draudzēm bija būtiska loma etniskās identitātes saglabāšanā un atbalstošas vides nodrošināšanā

izceļotājiem, kuriem nebija viegli pielāgoties jaunajam apstākļiem. T. Grīnberga bieži citētais lozungs bija “dzimtene svešumā ir Latvijas baznīca”.⁴⁵ LELBĀL vadība nereti akcentēja baznīcas lomu latviskuma un diasporas vienotības saglabāšanā. Pirmajā aspektā baznīca bija veiksmīgāka nekā otrajā – primāri minama latviešu valodas uzturēšana. Fragmentācijas process latviešu kopienās tika kritizēts, izmantojot teoloģijas valodu – “ar kritiku vien jaunus laikus nesagaidīsim, tur nepieciešami noteikti mērķi. Reformācija mums šē var derēt par paraugu. Ne kritika toreiz deva panākumus, bet neatlaidīgs pozitīvs darbs, kas balstījās uz mūžīgām patiesībām” (E. Bergs).⁴⁶ Tomēr, kā parādīts šajā rakstā, arī pašā baznīcā notika strīdi un konflikti.

Latviešu draudžu uzdevumi tika saprasti nacionālā romantisma manierē – “latviešu draudzēm jāklūst par cietokšņiem [...] tiem jānosargā kas bezgala dārgs – latviskā dvēsele”.⁴⁷ No Latvijas līdzī atvestais, bet nekad līdz galam neīstenotais tautas baznīcas koncepts vēl aizvien bija populārs – prāvests B. Feders nolāsija 1953. gada LELBĀL Lielbritānijā sinodē referātu “Tautas baznīcas krīze”, kurā aizstāvēja šo konceptu. Viņš gan atzina, ka šis modelis piedzīvo krīzi. Debatēs daži norādīja uz Amerikas pieredzi kā piemēru lielākai draudžu locekļu aktivitātei.⁴⁸ Saskaņoties ar citu tautību un valstu luterāņiem, latvieši vairāk apzinājās tautas baznīcas konceptā balstītā latviešu luterānisma problēmas jaunajos apstākļos. Piemēram, E. Bergs rakstīja, ka amerikāņu draudzēs cilvēki piesakās brīvprātīgi, kamēr latviešu draudzēs tiek uzskatīts, ka, ja vien cilvēks nav izstājies, viņš pieder draudzei kopš dzimšanas visu mūžu. Līdz ar to latviešu draudzēs ir vairāk pasīvu locekļu. To locekļu kopskaits liekas liels, bet draudzes ir pasīvākas nekā angļu un amerikāņu draudzes.⁴⁹ ASV kā pozitīvu piemēru minējis R. Mužiks, kurš pēc 3 mēnešu brauciena pa Amerikas draudzēm latviešu luterāņu sinodē Lielbritānijā stāstīja, ka amerikāņu draudžu dievkalpojums piedalās vidēji vismaz 60% no draudžu locekļiem, visu gadu notiek evaņģelizācija.⁵⁰ Baznīca draudžu dzīvi centās akti-

vizēt ar vasaras nometnēm, jaunatnes darbu, Bībeles stundām un citiem pasākumiem, kas tika rīkoti papildus dievkalpojumiem.

LATVIEŠU LUTERISKĀS DRAUDZES LIELBRITĀNIJĀ: PIRMSĀKUMI, STRUKTŪRA, EKUMENISKĀS ATTIECĪBAS

Pirms Otrā pasaules kara latviešu luterāņu reliģiskās aktivitātes Lielbritānijā bija nelielas. Zināms, ka 19./20. gs. mijā tur uzturējās jūrnieku mācītājs Konstantīns Ūdris, kurš dzīvoja Kārdifā, bet apmeklēja arī citas ostas pilsētas. Starpkaru posms latviešu reliģiskajā dzīvē Lielbritānijā bija pārrāvuma laiks. Situācija mainījās, valstī ieceļojot kara bēgļiem. 1945. gadā Latvijas sūtnis Lielbritānijā K. Zariņš palīdzēja no Zviedrijas uz Angliju izbraukt mācītājam R. Slokenbergam.⁵¹ 1945. gada oktobrī sanāksmē Latvijas sūtniecībā tika dibināta Londonas latviešu ev. lut. draudze, par mācītāju ievēlēja R. Slokenbergu. K. Zariņš kļuva par draudzes priekšnieku. Draudze dievkalpojumiem sākmā izmantoja Sv. Pētera baznīcu.⁵² Tas nebūtu iespējams bez labām attiecībām ar Anglijas (anglikāņu) baznīcu. 1938. gadā starp Latvijas un Igaunijas luterāņu baznīcām un Anglijas baznīcu tika noslēgts līgums (kara dēļ Anglijas baznīca to līdz galam nepaguva ratificēt). Šo baznīcu pārstāvji tika aicināti piedalīties Anġļu-skandināvu kristīgās sadraudzības (*Anglo-Scandinavian Christian Fellowship*) darbā. Tā kā kara laikā Lielbritānijā nebija latviešu un igauņu garīdznieku, tad šīs baznīcas biedrībā pārstāvēja šo valstu sūtņi.⁵³

1947. gadā R. Slokenbergs sasauca latviešu mācītājus uz konferenci, kas ievēlēja Latviešu baznīcas pagaidu pārvaldi. Par tās priekšnieku ievēlēja R. Slokenbergu, par sekretāru – E. Sarkanbārdi.⁵⁴ 1948. gadā Lielbritānijā ieradās T. Grīnberga sūtītais E. Bergs, kurš no mācītāju proponētiem kandidātiem izveidoja paša vadītu baznīcas pārvaldi. Baznīcas kalendārā 1949. gadam

minēti septiņi latviešu luterāņu mācītāji, kas tolaik dzīvoja Lielbritānijā, – Edgars Bergs, Edgars Bergmanis, Arvīds Dzenītis, Pauls Namgauds, Ernests Sarkanbārdis, Roberts Slokenbergs, Roberts Āboliņš. Tikai E. Bergam norādīts amats – Latvijas Ev. lut. baznīcas Anglijā vadītājs.⁵⁵

Četrdesmito gadu beigās Lielbritānijā bija apmēram 12 000–15 000 latviešu, kuri dzīvoja izklaidus. Viņu garīgai aprūpei tika izveidotas kopas vietās, kurās bija ne mazāk par 12 draudzes locekļiem. 1949. gada vasarā šādas kopas bija 140. Šīs kopas apvienojās draudzēs – Vidusanglijas apgabala draudze (māc. E. Sarkanbārdis), Mančestras apgabala draudze (māc. P. Namgrauds), Jorkas–Nūkāslas draudze (māc. R. Āboliņš), Austrumanglijas apgabala draudze (māc. A. Dzenītis). Londonā 1948. gadā tika dibināta vēl viena – Miera draudze (māc. E. Bergs).⁵⁶ Draudzes nosaukuma izvēlē parādās jau iepriekš minētā tendence saglabāt kontinuitāti ar pagātņi – agrāk šāda nosaukuma draudzi E. Bergs vadīja Rīgā. Sekularizācijas tendences, kas bija vērojamas Latvijā divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, izpaudās arī diasporā. 1949. gadā 5000–6000 latviešu luterāņu bija reģistrēti draudzēs, kas bija neliels skaits.⁵⁷ Dievgaldnieku skaits tajā pašā gadā bija 40–50% no reģistrētajiem draudžu locekļiem. Mācītāji sūdzējās, ka reliģiskā literatūra tiek pirkta maz.⁵⁸

1949. gadā Lielbritānijā viesojās LELBĀL arhibīskaps T. Grīnbergs, kuru pieņēma anglikāņu Kenterberijas arhibīskaps Džefrijs Fišers (*Geoffrey Fisher*). Latviešiem tika dota iespēja noturēt T. Grīnberga vadītu dievkalpojumu ar visu latviešu mācītāju piedalīšanos vienā no Londonas anglikāņu baznīcām (*St. Martin in the Fields*).⁵⁹ Ziņojot par T. Grīnberga vizīti, Anglijas baznīcas laikraksts “Church Times” viņu sauca par Latvijas luterāņu baznīcas arhibīskapu.⁶⁰ Citā ziņojumā teikts, ka viņš, tāpat kā “daudzi tūkstoši viņa tautiešu, ir bēdzis no komunisma”.⁶¹ Rakstā gan neprecīza informācija, sakot, ka padomju okupācijas dēļ viņš nav konsekrēts. Pēc tam kāds lasītājs no ASV to precizēja, norādot, ka Grīnbergs ievēlēts 1932. gadā,

bet tas, ka viņam nav apustuliskā sukcesija (pēctecība), nav saistīts ar padomju okupāciju.⁶² Šajā un līdzīgos tekstos atspoguļojas trīsdesmito gadu debates starp Anglijas baznīcu un Latvijas un Igaunijas luterāņu baznīcām, kurās tika pārrunāts arī jautājums par daudziem anglikāņiem svarīgo (bet precīzi nedefinēto) apustuliskās sukcesijas principu.

1950. gadā baznīcas pārvalde jau tika vēlēta (par tās priekšnieku ievēlēja E. Bergu), jo Lielbritānijā bija izveidotas deviņas draudzes, kurās darbojās 10 mācītāji.⁶³ Sākuma gados sinodes sanāca Londonā. 1961. gadā tika ieviesta Vidzemē savulaik pastāvējusī tradīcija, kad sinodes katru reizi sanāca citā vietā. 1961. gadā sinode notika Korbijā, 1962. gadā – Koventrijā.⁶⁴ Latviešu luterāņi formāli bija apvienoti pēc teritoriālā principa. Tāds pats princips pastāvēja arī anglikānismā, kur draudze vienoja tās teritorijā dzīvojošus cilvēkus.⁶⁵ Sākotnēji Lielbritānija tika sadalīta septiņos t.s. garīgās aprūpes apgabalos – Londona ar Dienvidangliju, Vidusanglija, Austrumanglija, Rietumanglija, Ziemeļanglija, Mančestra un tās apkārtnē, Skotija. Taču jau 1950. gadā sāka nākt lūgumi izdalīt kādu grupu no minētajām teritorijām. Piemēram, daļa Birmingemas latviešu luterāņu vēlējās dibināt draudzi. Daļa sinodāļu (piem., E. Sarkanbārdis) strikti aizstāvēja teritoriālo principu, citi (piem., E. Bergs) uzskatīja, ka iespējami izņēmumi.⁶⁶ Cilvēki mācītāja personības (to sekmēja mācītājā centrētais luterāņu dievkalpojuma stils) vai citu iemeslu dēļ brīžiem izvēlējās piederēt draudzei, kas bija ārpus viņu apdzīvotā apgabala. Vidusanglijas draudzē izcēlās konflikts ar mācītāju E. Sarkanbārdi, kā rezultātā 1953. gada augustā izveidojās Lutera draudze, kurā kalpoja B. Feders. 1955. gadā E. Sarkanbārdis atteicās no Vidusanglijas draudzes mācītāja amata, līdz ar to radās iespēja draudzes atkal apvienot, taču B. Feders atteicās atstāt Lutera draudzi.⁶⁷ Šis konflikts nebija vienīgais – LELBĀL pārvaldes Lielbritānijā sēdē 1965. gada septembrī tika skatīts jautājums par Bredfordas un Lidsas draudžu attiecībām, prasot, lai mācītājs E. Sarkanbārdis skaidrotu,

kāpēc tik daudz Bredfordā dzīvojošo vēlas piederēt pie Līdsas draudzes, kā arī aicinot abu draudžu valdes sadarboties un salīdzināt draudžu locekļu zīmes.⁶⁸ Šie piemēri rāda, ka teritoriālo principu bija grūti saglabāt, praksē tas tika savietots ar personālo principu.

Latviešiem izceļojot no Lielbritānijas uz citām valstīm, kopu un draudžu skaits mazinājās. 1954. gadā tajās bija 2408 cilvēki, par 383 mazāk nekā 1953. gadā.⁶⁹ Dievkalpojumu apmeklētību ietekmēja dzīves apstākļi – daudzi bēgļi strādāja ilgas darba stundas, arī brīvdienās. Draudzes tam piemērojās, rīkojot dievkalpojumus darbdienās, kuri daudzviet bija vairāk apmeklēti nekā svētdienās.⁷⁰

LELBĀL akcentētā kontinuitāte ar baznīcu starpkaru Latvijā sākuma posmā tika saprasta kā tradicionālisms liturģijā. 1951. gadā pieņemtajos LELBĀL Lielbritānijā iekārtas un darbības noteikumos teikts, ka “Latvijas Ev. lut. baznīca Lielbritānijā paliek pie Latvijas Ev. lut. baznīcas mācības, valodas, dievkalpojuma kārtības un baznīcas tradīcijām” (1.3.).⁷¹ E. Bergs atzina: “Baznīcas darbā būtu jāizsargās no neparastiem jaunievedumiem. Baznīca ir daļa no dzimtenes, tāpēc nevajadzētu eksperimentēt, kas varētu baznīcēnus tikai apmulsināt.”⁷² E. Bergs bija viens no latviešu liberālā spārna mācītājiem,⁷³ tomēr viņa un viņa līdzgaitnieku liberālisms vairākumā gadījumā neskāra liturģiju, jo tā tika uztverta kā būtiska kopienas kultūras atmiņas daļa. Liturģiskas reformas LELBĀL draudzēs kopumā tika veiktas ļoti lēnām. Vēl 1976. gadā mācītāja Ilze Grendze Latviešu evaņģēliski luteriskās baznīcas Amerikā (LELBA) Vidienas apgabala mācītāju un draudžu darbinieku konferencē teica: “Mums ir bail no jebkādām pārmaiņām, no jaunām liturģijas formām, citādas mūzikas, no tā, ka mācītāja uzvelk baltu talāru.”⁷⁴ Tradicionālisms vērojams arī ētikā – LELBĀL Lielbritānijā pārvaldes 1952. gada marta sēdē E. Bergs ziņoja, ka “Londonas Avīze” publicējusi E. Hemingveja stāstu “Tur Mičiganā”, kas esot piedauzīga satura. Pret to prāvests iebildis laikraksta padomes sēdē,

un redakcija saņēmusi uzdevumu turpmāk būt uzmanīgākam.⁷⁵ Teoloģiskais liberālisms nereti priekšplānā izvirzīja ētiku, kas, tāpat kā liturģija, diasporā tika definēta tradicionāli. Līdzīgi kā K. Ulmaņa autoritārā režīma apstākļos, ētisko normu pārkāpumi tika klasificēti kā apdraudējums nācijas izdzīvošanai. Latviešu draudzes Lielbritānijā skāra sociālas problēmas, kas saistītas ar iecelotāju grūtajiem dzīves apstākļiem, nedrošību par nākotni. 1955. gada sinodē izskanēja satraukums par to, ka daļa latviešu slēdz civillaulības.⁷⁶ Latviešu mācītāju konferencē 1949. gadā britu okupācijas zonā Vācijā runāja par bēgļu ģimenes dzīves problēmām un alkoholismu starp bēgļiem – “sakarā ar tautiešu došanos tālākā emigrācijā atvadīšanās brīži bieži vien pārvēršas par īstām piedzēšanās orgijām”.⁷⁷ Daudziem diasporā bija izveidojušās jaunas attiecības, taču dokumentu, informācijas un kontaktu trūkums par Latvijā palikušo vīru vai sievu apgrūtināja šo attiecību juridisku noformēšanu.

Latviešu luterāņi meklēja sakarus ar ticības līdzgaitniekiem – tas saistīts gan ar pašsaprotamu vēlmi veidot attiecības ar savas konfesijas ticīgajiem, gan vajadzību pēc finansiāla atbalsta. LELBĀL Lielbritānijā iestājās 1948. gadā dibinātajā Luterāņu padomē Lielbritānijā (LPL), kuru vienādā mērā vienojās finansiāli atbalstīt PLF un teoloģiski konservatīvā Misūri sinode. 1955. gadā Misūri sinode paziņoja, ka pārtrauc finansēt LPL, deklarējot, ka vēlas atbalstīt savu baznīcu Lielbritānijā un tās baznīcas, kuras vismaz daļēji ir uzskatos līdzīgas Misūri sinodei. LELBĀL Lielbritānijā 1955. gada sinodē prāvests Mužiks ziņoja, ka Misūri sinodei ir jaunas, bet augošas draudzes Lielbritānijā, PLF tādas nav. Viņaprāt, latviešu luterāņiem ir svešas domstarpības starp PLF un Misūri sinodi un “latviešu draudzēs šajos uzskatos nav nekādu grupējumu”.⁷⁸ LELBĀL Lielbritānijā sinode pieņēma aicinājumu turpināt sarunas ar Misūri sinodi. No R. Mužika teiktā redzams, ka tam bija pragmatiski apsvērumi – latviešu emigrantu baznīcai vajadzīgi līdzekļi. Mācītāju algas bija problēmjautājums visā aplūkotajā laika posmā. Daļēji latviešu

luterāņu garīdzniekus finansiāli atbalstīja luterāņu organizācijas, taču ar to nepietika. 1963. gada sinodē ziņots, ka mācītāju algas, kuras maksā LPL, ir ļoti zemas, zem strādnieka vidējās algas.⁷⁹ Atkarība no citu baznīcu pabalstiem bija sāpīgs jautājums – E. Bergs 1959. gadā rakstīja T. Grīnbergam – “man ir bažas par mūsu baznīcas nākotni Anglijā”⁸⁰

1963. gada sinodē, kā minēts raksta sākumā, tika demokrātiski ievēlēts, nevis iecelts E. Berga pēctecis – R. Mužiks. Par LELBĀL pārvaldes Lielbritānijā priekšnieku pēc E. Berga nāves ievēlēja laju, “lai mūsu jaunievēlētam prāvestam dotu iespēju strādāt garīgu darbu ar draudzēm”⁸¹ Tā bija pārmaiņa, kuru stimulēja pieredze, ka administratīvā sloga dēļ Bergs nebija tik bieži draudzēs, kā tās vēlētos. Baznīcas kalendārā 1963. gadam ir minēti deviņi Lielbritānijā dzīvojoši latviešu luterāņu garīdznieki – B. Feders (Lutera draudze Notingemā), Edgars Bergmanis (Līdsas draudze), Arvīds Dzenītis (Austrumanglijas draudze), Juris Jurgis (Vidusanglijas draudze), Aleksandrs Mostovics (vikārs), R. Mužiks (Dienvīdanglijas draudze), Aldonis Putce (vikārs), E. Sarkanbārdis (Ziemeļanglijas–Bredfordas draudze) un Kārlis Zuika (Mančestras un apkārtnes draudze).⁸²

LELBĀL pārvaldei Lielbritānijā bija labas attiecības ar citām konfesijām – sinodēs vairākkārt piedalījās pareizticīgo virspriesteris Antonijs Grāmatiņš. 1961. gada jūlijā Brukvudas latviešu kapu pieminekļa iesvētē līdzās luterāņu un pareizticīgo garīdzniekiem piedalījās arī katoļu prāvests Jāzevs Savickis.⁸³ Daļa katoļu apmeklēja latviešu luterāņu dievkalpojumus (īpaši vēlākos gados), jo katoļiem dievkalpojumi notika retāk, luterāņu dievkalpojumi latviešu valodā bija viens no latvietības uzturēšanas veidiem svešumā.⁸⁴ Attiecības ar katoļiem apgrūtināja katoļu baznīcas stingrā nostāja pret ekumenismu pirms Otrā Vatikāna koncila. Domstarpības bija teoloģiskās nostādnēs – LELBĀL pārvaldes Lielbritānijā 1964. gada aprīļa sēdē R. Mužiks iepazīstināja klātesošos ar latviešu katoļu teologa Pētera Cirša Londonā 1963. gadā izdoto grāmatu “Baznīcas Dievs”.

Sēdes protokolā teikts, ka “pārvalde izsaka savu nožēlu, ka redzams katoļu garīdznieks publicējis grāmatu ar uzbrukumiem luterticībai tādā laikā, kad visas baznīcas sadarbojas”.⁸⁵ K. Kundziņš par P. Cirša izteikumiem rakstīja: “Pagaidām neesmu grāmatā atradis neko tādu, kas liecinātu par pieeju mūsu Pestītāja garā. Tanī vietā tikai tik daudz pūles veltītas, sameklējot visādus citātus [...], lai tikai pēc iespējas grautu un diskreditētu mūsu ev. luterisko baznīcu. Acīmredzot autors, kas dabūjis *imprimatur* no Romas un bīskapa Sloskāna, šo laiku uzskatījis par visai izdevīgu, pulcināt ap Romu un Sv. Mariju arī savus tautas piederīgos, kas pieejami tādai “brālīgai” propagandai.”⁸⁶ Vienlaikus tajā pašā vēstulē viņš atzīst, ka “apbrīnojami ir daudzi katoļi, kas arī darbdiēnās pirms darba ap 7 no rīta uz 20 minūtēm iegriežas savos dievnamos”.⁸⁷

Mācītāji R. Mužiks un J. Jurgis piedalījās vācu luterāņu atbalstītu piecpadsmit minūšu raidījumu latviešu valodā “Kristus dzīvo” veidošanā.⁸⁸ Tos pārraidīja *Trans World Radio* no Montekarlo (Monako), sākot ar 1961. gada novembri, divas reizes nedēļā.⁸⁹ “Straumēnu” arhīvā ir saglabājušies nenosauktu autoru radiosprediķi, pēc kuriem var spriest, ka to valoda bija “baznīciska” (daudz tikai ticīgo auditorijai saprotamu jēdzienu) un nepiemērota misionārisma.⁹⁰ Tie nebija pirmie reliģiskie raidījumi uz Latviju. No 1948. gada septembra latviski raidīja Vatikāna Radio (sākumā reizi nedēļā).⁹¹ Kopš 1959. gada jūnija reizi nedēļā 15 min. latviski no Tanžeras Ziemeļāfrikā raidīja IBRA (*International Broadcasting Association*). Šo radiostaciju atbalstīja vairākas protestantu brīvbaznīcas, it īpaši Zviedrijas Vasarsvētku draudžu savienība. Latviešu raidījumu veidoja Latviešu misijas (Toronto) vadītājs Alfrēds Lakšmanis un Toms Putrus.⁹² Kopš 1960. gada no Montekarlo reizi nedēļā piecpadsmit minūtes skanēja Misūri sinodes finansiāli atbalstīts raidījums, par kura sagatavotāju sinode aicināja mācītāju Robertu Āboliņu.⁹³ Ar 1966. gada 1. janvāri tas gan tika pārtraukts, jo izdevumi bija divkāršojušies.⁹⁴

PERSONĪBU UN UZSKATU SADURSME: DRAUDŽU FRAGMENTĀCIJA

Londonas latviešu ev. lut. draudzes mācītāja R. Slokenberga neatkarīgā daba un enerģiskais raksturs bija iemesls konfliktiem ar LELBĀL vadību, it īpaši ar E. Bergu.⁹⁵ Viņš kritizēja T. Grinberga īpašās pilnvaras nozīmēt vietniekus. 1949. gada 19. augustā Latvijas sūtniecības Londonā telpās notikušajā latviešu luterāņu mācītāju konferencē, kurā piedalījās arī T. Grinbergs, R. Slokenbergs teica, ka “atzīst par svešu visu, kas nav latvisks, arhibīskapa vietnieks ir svešs Latvijas baznīcas garam, svešais moments dzen uz leju un ruinē. Katrai draudzei jākārto savas baznīcas lietas un jālemj savi likteņi, kopējai valodai būtu tikai viens likums – mīlestība, saticība un sirsnība.”⁹⁶ R. Slokenbergs pie-saistīja sev kā palīgus jaunākas paaudzes teologus – sākumā Jāni Sapieti,⁹⁷ tad Jēkabu Gaili.⁹⁸ J. Sapieti 1950. gadā E. Bergs un R. Slokenbergs ordinēja par Skotijas un Ziemeļīrijas ev. lut. draudzes mācītāju, taču viņš 1953. gadā paralēli darbam latviešu draudzē sāka strādāt arī vienā no Skotijas (prezbiteriāņu) baznīcas draudzēm Edinburgā. Rezultātā LELBĀL pārvalde Lielbritānijā viņam aizliedza darboties kā luterāņu mācītājam.⁹⁹ T. Grinbergs noraidīja J. Sapiēša lūgumu ļaut viņam kalpot abās konfesijās. J. Sapietis pats kā iemeslu savai rīcībai minēja plašāka darbalauka meklēšanu. Daži Skotijas draudzes locekļi izteicās, ka iemesls ir materiālas dabas.¹⁰⁰ 1963. gadā J. Sapietis pārcēlās uz Londonu un sāka strādāt BBC ārzemju nodaļā. Viņš kļuva par Informācijas centra Austrumeiropas un Padomju Savienības jautājumos vadītāju, kā arī atbildēja par reliģiskajiem raidījumiem krievu valodā. Paralēli tam viņš bija konsultants Kestonas koledžā. No 1977. gada viņš atkal bija LELBĀL mācītājs, taču saglabāja plašus ekumeniskus kontaktus un vadīja dievkalpojumus arī citu konfesiju draudzēs.¹⁰¹ Viņš bija pirmais Rietumu žurnālists, kas Aleksandru Solžeņicinu intervēja pēc izsūtīšanas no PSRS un ierašanās Rietumvācijā. Rakstnieks pēc balss pazina

J. Sapieti neklātienē no BBC raidījumiem krievu valodā.¹⁰² J. Sapiēša karjera ir piemērs tam, kā daļa vietējā sabiedrībā labi integrējušos garīdznieku un draudžu darbinieku atrada daudz plašākas darbības iespējas nekā vairums viņu līdzgaitnieku. Tajos gadījumos bija jārēķinās ar riskiem pārsniegt viņu kopienas viedokļu veidotāju tolerances robežas. Atsauksmās uz konfesionālo identitāti J. Sapiēša gadījumā gan liekas kā atruna, jo latviešu luterāņu mācītāju teoloģisko uzskatu spektrs gan pirms, gan pēc viņa bija plašs.

LELBĀL apsūdzēja R. Slokenbergu kristīgās morāles pārkāpšanā, taču viņš pārkāpumā neatzinās.¹⁰³ Konflikts starp R. Slokenbergu un LELBĀL saasinājās, un 1951. gadā LELBĀL pārvalde Lielbritānijā atbrīvoja viņu no draudzes mācītāja pienākumiem, aizliedzot strādāt par LELBĀL mācītāju Lielbritānijā.¹⁰⁴ R. Slokenbergs uz to paziņoja, ka turpinās darboties ar savas draudzes padomes vienbalsīgu atbalstu.¹⁰⁵ Viņu atbalstīja arī aptuveni trīsdesmit kopas ārpus Londonas, piemēram, Oksfordā. Jāņem vērā, ka R. Slokenbergs bija labs runātājs, populārs mācītājs, veiksmīgs organizators (pēc viņa ierosmes draudze no 1953. g. irēja un vēlāk (1962. g.) ieguva īpašumā Roufantas muižu), viņa vadītā draudze bija dibinājusi ticīgo kopas.¹⁰⁶ Savukārt vairākas citas Londonas latviešu draudzes kopas atdalījās un izveidoja Dienvidanglijas draudzi.¹⁰⁷ Presē tās dibināšana aprakstīta, lietojot retoriku, kas lasītāju vedina domāt, ka Londonas draudze beigusi pastāvēt un tagad atjauno savu darbību.¹⁰⁸ LELBĀL pārvalde Lielbritānijā centās Londonas draudzi pēc iespējas izolēt – tā panāca, ka šī draudze netika uzņemta LPL, jo R. Mužiks paziņoja, ka LELBĀL draudzes izstāsies no LPL, ja tajā tiks uzņemta J. Gaiļa vadītā draudze.¹⁰⁹

LELBĀL asi uztvēra Londonas draudzes dalību Starptautiskajā kristīgo baznīcu padomē (SKBP, *International Council of Christian Churches*), jo tā bija opozīcijā PLF – “sastāvēšana abās organizācijās ir neiespējama”.¹¹⁰ Draudze oficiālā paziņojumā puda viedokli, ka “ši ir patreiz vienīgā pasaules mēroga baznīcu

savienība, kas uzstājas pret baznīcas izmantošanu komunisma propagandas nolūkiem un cīnās par apspiesto tautu atbrīvošanu no boļševiku jūga”.¹¹¹ Paziņojumā arī kritizēta Pasaules baznīcu padomes (PBP) un PLF sadarbība ar Austrumu bloka valstu baznīcām, kā arī teikts, ka “šo divu baznīcu organizāciju interesēs nav bēgļu draudžu pastāvēšana, bet gan iznīkšana asimilācijas ceļā”.¹¹² SKBP bija interesants aukstā kara fenomens. Tā bija dibināta kā pretmets PBP, uzskatot, ka ekumeniskās kustības mērķis ir izveidot vienotu liberālu reliģiju. Stratēģija bija rīkot SKBP sanāksmes vienlaikus ar PBP asamblejām, lai piesaistītu mediju uzmanību.¹¹³ Tās dibinātājs amerikāņu prezbiteriāņu mācītājs Karls Makintairs (*Carl McIntire*) savā sešdesmit gadus ilgajā darbībā cīnījās pret dažādām kustībām – ekumenismu, komunismu, sekulāro humānismu, seksuālajām minoritātēm u.c. Lai gan viņš asi kritizēja Romas katoļu baznīcu un protestantus, kuri neatbilda viņa fundamentālistiskā separātisma kritērijiem, antikomunisma kampaņās K. Makintairs sadarbojās gan ar vieniem, gan otriem. 20. gs. četrdesmitajos un piecdesmitajos gados viņš ļāva uzņemt Amerikas Kristīgo baznīcu padomē kā asociētos biedrus cilvēkus, kuri piederēja denominācijām, kuras bija par liberālu uzskatītās Nacionālās baznīcu padomes locekles.¹¹⁴ Acīmredzot tieši antikomunisms bija faktors, kas vienoja Londonas latviešu ev. lut. draudzi ar SKBP. Amerikas Kristīgo baznīcu padome 1957. gadā finansēja bēgļu mācītāju turneju pa ASV, kas tika rīkota kā atbilde PSRS un tās satelītvalstu garīdznieku vizītēm ASV. Šajā turnejā piedalījās arī R. Slokenbergs.¹¹⁵

Jāatzīst, ka daļa pret PBP vērstās kritikas bija pamatota. Kā raksta holandiešu teologs Hanss Heblijs (*Hans Hebly*), “PBP kritiski izsakās par Rietumu pasauli un tās sociālajām un politiskajām problēmām, bet tā tādā pašā veidā nerunā par sociālisma pasauli. Precīzāk jāsaka, ka tā nerunā par to vispār.”¹¹⁶ PBP situācija politisko sistēmu krasā pretnostatījuma apstākļos gan nebija vienkārša, jo tā vēlējās iesaistīt gan Rietumu, gan Austrumu bloka (Varšavas līguma valstu) protestantus un pareiz-

ticīgos. PBP attieksme pret Austrumeiropu bija diplomātiska un mainīga. Kad PBP vadība pēc padomju karaspēka iebrukuma Ungārijā (1956. g.) publicēja paziņojumu, kurā solidarizējās ar ungāriem, to kritizēja abas puses – gan tie, kuri uzskatīja, ka paziņojums tikai Rietumos stiprinās antikomunistisku noskaņojumu (slavenā teologa Karla Barta viedoklis), gan tie, kuri uzskatīja, ka attiecības ar Austrumeiropas baznīcām jāpārtrauc.¹¹⁷ Propadomiskā Ungārijas valdība apsūdzēja PBP mēģinājumā graut pastāvošo iekārtu.¹¹⁸ PBP kritizēja arī LELBĀL mācītāji – 20. gs. septiņdesmitajos gados mācītājs Aleksandrs Veinbergs referātā runāja par politiski motivētām problēmām PBP darbībā, kas radījušas spriedzi starp tās dalībniecēm un dažu tās biedru (piem., Norvēģijas luterāņu baznīcas) vēlmi izstāties. Aukstā kara vienkāršoējumi gan parādījās arī A.Veinberga izteikumos, jo Vjetnamas kara nosodījums viņam likās problemātisks tāpēc, ka saskan ar “to balsi, kas atklāti sludina ateismu un cīnās par kristietības iznīcināšanu”.¹¹⁹

R. Slokenbergs īsi pirms nāves 1957. gadā, domādams par Londonas latviešu draudzes nākotni, ordinēja par mācītāju J. Gaili, ko LELBĀL neatzina.¹²⁰ R. Slokenbergs gan pirms tam rakstīja T. Grīnbergam, lūdzot atļaut ordinēt viņu (atsaucoties uz precedentiem Latvijā starp abiem pasaules kariem, kad bīskapa K. Irbes laikā tika ordinēti studijas vēl nebeiguši teoloģijas studenti).¹²¹ T. Grīnbergs klusēja. LELBĀL uzskatīja, ka Londonas draudze ar lēmumu atzīt J. Gaili par mācītāju ir sevi nostādījusi ārpus LELBĀL. Londonas ev. lut. draudzes padome un valde uz šādu T. Grīnberga paziņojumu atbildēja, ka nav izstājusies no LELBĀL un ka arhibīskapam nav tiesību kādu draudzi uzskatīt par tādu, ja viņa pati nav par to paziņojusi. Draudze gan atzina, ka baznīcas satversme pārkāpta, jo nav notikusi mācītāja amata kandidāta eksaminācija baznīcas virsvaldes komisijā, taču tā ir bijusi arhibīskapa vaina, jo viņš neatbildēja uz mirstošā Slokenberga vēstuli. Iebilstot pret argumentu, ka J. Gaiļa veiktās kristības, vakarēdiens un apbedīšana nav

likumīgi, draudzes paziņojumā teikts, ka “tā ir kristīgās draudzes ticība, kas piešķir šiem aktiem spēku”.¹²² Interesanti, ka draudze pamato J. Gaiļa ordināciju arī ar faktu, ka viņš ir caur R. Slokenbergu saņēmis apustulisko sukcesiju, kāda esot tikai tiem Latvijas luterāņu mācītājiem, kurus ordinējis pirmais LELB bīskaps K. Irbe.¹²³ Sukcesijas jēdzienu LELBĀL (tāpat kā LELB) draudzēs saprata dažādi, un aplūkotajā laika periodā vēl nebija vispārpieņemta prakse, ka mācītājus ordinē tikai bīskaps. 1966. gada sinodes laikā Arvedu Celmu ordinēja prāvests R. Mužiks. Sinodes protokolā notikušais saukts par “apustulisko roku uzlikšanu”.¹²⁴

“Londonas Avīzes” redaktors Jānis Andrupis atteicās publicēt arhibīskapa paziņojumu, pamatojot to ar avīzes nostāju nepublicēt informāciju par minēto draudzi.¹²⁵ Viņš arī pauda viedokli, ka “mācītājs R. Slokenbergs tagad ir miris un par savām kļūdām atbild Dieva priekšā. Nedrīkst notikt tā, ka šo kļūdu radītās sekas dzīvo vēl pēc vienas personas nāves.”¹²⁶ J. Andrupis rakstīja T. Grīnbergam, ka neuzskata, ka ir pareizi konfliktu risināt publiski medijos – “vecais konflikts ir pamazām pāraudzis ar zāli, dzīve pati to ir atrisinājusi, tāpēc jāpanāk, lai tas tagad neiedegas no jauna”.¹²⁷ Baznīcas izdarītā spiediena rezultātā avīzes apgāda pārvalde tomēr nolēma to publicēt.¹²⁸ Konflikts tika uztverts tik asi, ka latviešu luterāņu vēsture Lielbritānijā E. Berga versijā tika “pārrakstīta” – 1958. gadā viņš rakstīja, ka “par Latvijas baznīcas sākumu Lielbritānijā varam uzskatīt 1948. gadu” (kad E. Bergs izveidoja baznīcas pārvaldi).¹²⁹

Spriedze mazinājās sešdesmitajos gados, līdz 1964. gada novembrī draudze pievienojās LELBĀL.¹³⁰ Tolaik J. Gaiļa vadītā draudze bija sašķēlusies un tās lielākā daļa pulcējās atsevišķi. Tas saistīts ar J. Gaiļa personību – salīdzinot ar R. Slokenbergu, viņš bija distancētāks attiecībās ar cilvēkiem.¹³¹ LELBĀL pārvalde Lielbritānijā jautājumu par Londonas draudzes pievienošanu skatīja 1963. gada janvāra sēdē. Vēl pirms sēdes ar draudzes vadību tika pārrunāts jautājums par draudzes izstāšanos no

LONDONAS LATVIEŠU DRAUDZE

London Latvian Lutheran Church Council

55, Hans Road, London S.W. 3.

Tel.: KENSington 9905.

Chairman: T. Friede
 Vice-Chairman: J. Ešenvalds
 Secretary: J. Līpe
 P. Plavnieks, P. Bergins

Treasurer: J. Kalnārs
 Organist: A. Jērums
 Assistant Pastor: J. Gailis
 Pastor: Rev. R. Slokenbergs, Lic. theol.

ORDINĀCIJAS AKTS

1957.g.20.oktobrī, Londonas latviešu ev.lut.draudzes mācītājs Roberts, Jēkabs Slokenbergs, pamatojoties uz Londonas latviešu draudzes padomes lēmumu un saskaņā ar Latvijas ev.lut.baznīcas satversmi un kārtību, ordina Jēkabu Augustu Gaili, dzim.1914.g.31.oktobrī, Tukumā, Latvijā, par Londonas latviešu ev.lut.draudzes mācītāja palīgu.

Jēkabs, Augusts Gailis, būdams teoloģijas students, garīgā darbinieka gaitas iesāka pie prāv.A.Virbuļa Tukumā. Otrais pasaules karš pārtrauca J.Gaiļa studijas. Mobilizēts kā virsnieks J.Gailis piedalījās cīņās pret bolševikiem. Karam nobeidzoties J.Gailis izkļuva brīvajā pasaulē, un kā European Volunteer Worker nonāca 1947lg.Anglijā.Sākot ar 1949.g.J.Gailis sludina Dieva Vārdus Londonas latv.draudzē

Visužēlīgā Dieva palīdzību strādāt tā Kunga vīna kalna darbu Dievam par godu un Londonas latviešu draudzei par svētību, Novēlējami.

Draudzes mācītājs:

Baznīcas pr-ka vietn:

Baznīcas pr-ks:

Padomes locekļi:

Bob Slokenbergs
J. Friede
J. Ešenvalds
J. Līpe
P. Plavnieks
P. Bergins
J. Kalnārs
A. Jērums
J. Gailis
Rev. R. Slokenbergs

1. att. J. Gaiļa ordinācijas akts. Paldies Mārim Slokenbergam par šī dokumenta kopiju!

SKBP.¹³² Tobrīd vēl palika neatrisināts jautājums par to, ka draudze guva ienākumus no alkohola pārdošanas draudzes lauku īpašumā esošā klubā, ko draudze skaidroja ar nepieciešamību nomaksāt hipotēku par šo īpašumu. Baznīcas pārvalde nolēma, ka tai nav iebildumu pret draudzes atgriešanos LELBĀL, ja vien tiek pārtraukta alkohola tirdzniecība.¹³³ Tomēr agrāko konfliktu atstātās pēdas neizzuda tik ātri – pārvaldes 1964. gada 11. aprīļa sēdes protokols liecina, ka diskutēto jautājumu sarakstam pievienojās precizējumi par J. Gaiļa ordinācijas atzīšanu – viņš būtu jāeksaminē baznīcas dogmatikā, jo nav apmeklējis luterāņu mācību iestādi (pirms tam arhibīskaps bija rakstījis, ka atzīs Gaiļa ordināciju, ja viņš nokārtos eksāmenus Latvijas baznīcas vēsturē un baznīcas satversmē).¹³⁴

J. Gailim mācītāja tiesības piešķīra LELBĀL baznīcas virsvalde 1964. gadā.¹³⁵ Ar viņa vadītās draudzes pievienošanos LELBĀL fragmentācijas process nebeidzās – kādu laiku Londonā pastāvēja trīs latviešu draudzes, jo no J. Gaiļa vadītās draudzes atdalījusies neapmierināto grupa, kura dēvēja sevi par Londonas latviešu draudzi, pulcējās Roufantā. To garīgi aprūpēja mācītājs J. Sapietis.¹³⁶ Kā minēts iepriekš, LELBĀL mācītāju rindās viņš atkal tika uzņemts 1977. gadā. Lai izvairītos no draudžu nosaukumu dublēšanās, J. Gaiļa aprūpētā draudze tika pārdēvēta par Ev. lut. draudzi Londonā, jo citādi nebija iespējams abām pusēm vienoties.¹³⁷ Laika gaitā mainījās arī LELBĀL attieksme pret R. Slokenbergu – arhibīskapa Arnolda Lūša 1981. gada rakstā, kurā aprakstītas represijas pret R. Slokenbergu vācu okupācijas laikā, kad varas iestādes piespieda baznīcu atbrīvot viņu no mācītāja pienākumiem Rūjienā (paša Slokenberga skaidrojumā – par sprediķi, kurā viņš teicis, ka vācieši karu neuzvarēs, bet iemesls varēja būt arī viņa piederība brīvmūrniekiem), nav minēts nekas negatīvs par R. Slokenbergu.¹³⁸

NOSLĒGUMS

Izceļojušo latviešu dzīvēs pārklājās vairākas dimensijas – kultūras atmiņa par Latviju (kādu viņi atcerējās), jaunu latviešu kopienu veidošanās diasporā un ar to saistītā attiecību dinamika, mijiedarbība ar vietējo kultūrsociālo, arī reliģisko, vidi.

Latvijā starpkaru posmā eksistējušās draudžu pārvaldes struktūras un to darbības principus nebija iespējams pārnest uz jauno dzīves telpu. Tas nozīmēja iekļaušanos jaunās struktūrās (PLF, LPL u.c.), diskusijas par to, kura struktūra ir pieņemama un kura nē (piem., SKBP). Latviešu luterāņi uzturēja draudzīgas attiecības ar citu tautību luterāņiem Lielbritānijā, vienlaikus iestājoties par savas identitātes saglabāšanu. Konflikti, kas šajos apstākļos diasporā veidojās, nebija teoloģiski, bet personību – raksturu un ambīciju sadursme. Daļa mācītāju Latvijā bija piederējuši pie sabiedrības elites, viņi darbojās skaitliski lielās draudzēs, bija pazīstami publiskajā telpā. Diaspora šos apstākļus mainīja. Strīdi kaitēja baznīcas prestižam – kā rāda Latviešu nacionālās padomes Lielbritānijā aptauja, 40,2% aptaujāto nebija apmierināti ar latviešu baznīcas dzīvi. 16,8% teica, ka iemesls tam ir mācītāju sliktās attiecības.¹³⁹ Luterāņu draudžu darbībā parādās kultūrprotestantisma iezīmes – kristietības cieša saistīšana ar valdošo kultūru (šajā gadījumā diasporas kultūrdzīvi). Retorikā, kas tika lietota garīdznieku izteikumos, atspoguļojās tautas baznīcas modelim raksturīgā izpratne par baznīcas konsolidējošo lomu nācijā. Tas kontrastēja ar reālo situāciju diasporā, kuru skāra sekularizācija. Mācītāju daļas liberālie teoloģiskie uzskati bija pretrunā ar tradicionālismu liturģijā un ētikā.

Politiskais fons draudžu dzīvei bija aukstais karš – divu politisko sistēmu sadursme, kas skāra arī kultūru un reliģiju. Reliģiskie radoraidījumi bija viena no stratēģijām, kā iedragāt “dzelzs priekškaru”. Daudzi diasporā, arī oficiālās LELBĀL amatpersonas, baznīcu Latvijā aplūkotajā laika posmā neuzskatīja

par leģitīmu. Vienlaikus saglabājās interese un rūpes par Latvijā notiekošo, LELB vadības noliegšanu nodalot no atbalsta ticīgajiem Latvijā.

SAĪSINĀJUMI

LBDS	– Latvijas Baptistu draudžu savienība
LELB	– Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca
LELBA	– Latviešu evaņģēliski luteriskā baznīca Amerikā
LELBĀL	– Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārpus Latvijas
LPL	– Luterāņu padome Lielbritānijā
PLF	– Pasaules luterāņu federācija
PBP	– Pasaules baznīcu padome
SKBP	– Starptautiskā kristīgo baznīcu padome

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ LELBĀL Lielbritānijā sinode, 25.–26.05.1963. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), 2303–11v–15, 74. lp.
- ² 1976. gadā LELBĀL tika inkorporēta Kanādā ar angļu nosaukumu “The Evangelical Lutheran Church of Latvia in Exile”. LELBĀL darbības noteikumi, 21.04.88. revidēts projekts. LNA-LVA, 2303–11v–1, 19. lp.
- ³ Osvalds Akmentiņš (1954). Divu emigrantu paaudžu likteņgaita. No: *Latviešu trimdas desmit gadi*. Red. H. Tichovskis. [Toronto]: Astras apgāds, 290.–294. lpp.
- ⁴ Sk., piemēram: Edgars Engēzers. Par terminoloģiju: Trimda, diaspora, klaidis. Pieejams: <https://edgarsengizers.blogspot.com/2009/04/partermnologiju-un-varbut-ikenina.html> (skatīts 01.11.2019.); Dace Koka-reviča. Tautu nevar skaldīt “vecajā trimdā” un “jaunos emigrantos”, uzskata ārzemju latvieši. Pieejams: <http://www.la.lv/savejie-un-svesie-trimda-emigranti> (skatīts 01.11.2019.); Jānis Freimanis. Vai trimda vai tikai svešums. Pieejams: <https://jaunagaita.net/jg239/Freimanis.htm> (skatīts 01.11.2019.)
- ⁵ Līdz ar Diasporas likuma pieņemšanu (2018. g.) jēdziens Latvijā, iespējams, tiks lietots biežāk. Minētā likuma izpratnē diaspora ir “ārpus Latvijas pastāvīgi dzīvojošie Latvijas pilsoņi, latvieši un citi, kam ir saikne ar Latviju, kā arī viņu ģimenes locekļi”. – Diasporas likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/302998-diasporas-likums> (skatīts 19.04.2020.).
- ⁶ Jānis Andrupis (1983). Anglijas latvieši. No: *Latvju enciklopēdija*. Galv. red. Edgars Andersons. 1. sēj. Rockville: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 61.–66. lpp.
- ⁷ *Baznīcas kalendārs 1949. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvaldes izdevums.

- ⁸ Ž.U. Ticība, kas mīlestībā parādās, ir uzvara. *Pie Svētavota*, 9, 31.05.1949. [bez lpp.].
- ⁹ Arturs Voitkus. Mācītāju konference Eslingenā. *Jaunās Ziņas*, 33, 17.07.1946., 1. lpp.
- ¹⁰ Sergey Mannik (2018). Mitropolit Tallinnskii i vseia Estonii Aleksandr (Paulus). *Pravoslavie v Baltii*, 8, s. 145. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/46015/Pravoslavie_v_Baltii_Nr_8%2817%29_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (skatīts 07.11.2019.).
- ¹¹ *Pret straumi* (1949). Red. F. Čukurs. Grēvene: Latvijas Baptistu draudžu savienība.
- ¹² Oļģerts Cakars [2000]. *Teiciet to Kungu. Amerikas Latviešu baptistu apvienības 50 gadu jubilejas izdevums*. [B.v.]: ALBA, 10. lpp.
- ¹³ Kārlis Kundziņš (1954). Latvijas ev. lut. baznīca desmit trimdas gados. No: *Latviešu trimdas desmit gadi*. Red. H. Tichovskis. [Toronto]: Astras apgāds, 28.–37. lpp., šeit 31. lpp.
- ¹⁴ Elmārs Rozītis (1955). Latvijas Ev. lut. baznīcas arhibīskaps Dr. Teodors Grīnbergs mūža tecējumā. No: *Dzimtenes zvani*. Red. A. Skrodelis, J. Benjamiņa, R. N. Bryson, O. Dzērvītis, K. Kampe. [B.v.]: Latvijas Ev. lut. baznīcas pārvalde Kanādā, 30.–32. lpp., šeit 30. lpp.
- ¹⁵ Elmārs Rozītis. Latvijas Ev. lut. baznīca Luterāņu vispasaules federācijā. *Baznīcas kalendārs 1950. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 59. lpp.
- ¹⁶ Haralds Biezais (2018). Roberta Slokenberga dzīves meti. No: Haralds Biezais (sast.). *Ne ikkatrs, kas uz mani saka...* Rīga: Jumava, 9.–97. lpp., šeit 43. lpp.
- ¹⁷ Baznīcas pārvaldes Lielbritānijā protokols Nr. 77, 19.09.1964. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 189. lp.
- ¹⁸ Linards Rozentāls (2017). *Izdzīvošana: Sinodālais pārvaldes princips Latvijas Eвангелiski luteriskajā baznīcā 1948.–1984. gadā* (Opera Theologica Universitatis Latviensis. Tomus III). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 92.–93. lpp.
- ¹⁹ Latviešu ev. lut. mācītāju un draudžu pārstāvju konferences Latvijas sūtniecības telpās Londonā protokols, 20.08.1949. *LNA-LVA*, 2303–11v–7, 28. lp.
- ²⁰ Kārlis Kundziņš (1955). Draudzes seko savam virsganam. No: *Dzimtenes zvani*, 73.–77. lpp., šeit 77. lpp.
- ²¹ Latviešu ev. lut. mācītāju konferences Londonā protokols, 19.08.1949. *LNA-LVA*, 2303–11v–7, 21. lp.
- ²² Turpat. E. Sarkanbārdis bija interesanta personība, kas bija pazīstama gan kā asa rakstura cilvēks, gan kā stipra vīna darinātājs. – V. Tēraudkalna intervija ar Jānu Jērumu-Grīnbergu, Rīgā, 13.01.2020. J. Jēruma-Grīnberga pēc ordinācijas 1997. gadā strādāja Londonas latviešu draudzē, no tās pārējot uz Lielbritānijas luterāņu baznīcas Sv. Annas un Sv. Agneses draudzi. 2008. gadā ievēlēja par šīs baznīcas bīskapi.

- ²³ I Latviešu ev. lut. mācītāju konferences Londonā protokols, 19.08.1949. *LNA-LVA*, 2303–11v–7, 22. lp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ Runa ir par Teoloģijas fakultātes studentu biedrību “Betānija”, kura dibināta 1925. gadā. To 1939. gadā pārreģistrēja kā biedrību “Auseklis”. Starp biedrības biedriem bija vairāki vēlāk diasporā pazīstami mācītāji – O. Sakārnis, H. Biezais, A. Veinbergs, L. Čuibe u.c. – Ludvigs Adamovičs (1981). *Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte 1919–1939*. Otrais, papildinātais izd. LELBA Apgāds, 75. lpp.
- ²⁶ T. Grinberga vēstule E. Bergam, 20.05.1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 64. lp. o.p.
- ²⁷ Elmārs Pelkaus (2000). Latvijas valsts vīzijas bēgļu nometņu laikā. No: *Starptautiskās konferences “Trimdas arhīvi atgriežas: latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” referātu krājums*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 12.–17. lpp., šeit 12.–13. lpp.
- ²⁸ Likums par evaņģēlisko luterisko baznīcu. *Svētdienas Rīts*, 40, 30.09.1934., 3. lpp.
- ²⁹ Haralds Biezais (1960). Jautrie sirmgalvji. *Trimdas Draudzes Vēstnesis*, 20, 4. lpp.
- ³⁰ Haralds Biezais (1978). *Ēnas pār torņiem*. [Vesterosa]: Ziemeļblāzma, 46. lpp.
- ³¹ L. Čuibe, O. Sakārnis. Vēstule T. Grinbergam, 23.01.1960. *LNA-LVA*, 2303–11v–32, 6. lp.
- ³² Edgars Ķiploks. Vēsturisks pagrieziena. *Laiks*, 25, 27.03.1965., 2. lpp.
- ³³ Komisijas sēde baznīcas iekārtas projekta izstrādei ārpus Latvijas teritorijas. Eslingenē, latviešu tautskolas telpās, 04.12.1948. *Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu krājums*. O. Sakārnis. 3. Dažādi materiāli. ZA FB RK 11943, 24. lp.
- ³⁴ T. Grinberga izdota apliecināšana, 23.03.1946. *LNA-LVA*, 2303–11v–25, 43. lp.
- ³⁵ T. Grinberga vēstule E. Bergam, 16.07.1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 63. lp.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ E. Berga vēstule T. Grinbergam, 24.04.1959. *LNA-LVA*, 2303–11v–25, 5. lp.
- ³⁸ T. Grinberga vēstule E. Bergam, 08.05.1959. *LNA-LVA*, 2303–11v–25, 15. lp.
- ³⁹ T. Grinberga vēstule E. Bergam, 20.05.1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 64. lp.
- ⁴⁰ E. Berga vēstule T. Grinbergam, 05.11.1959. *LNA-LVA*, 2303–11v–25, 21. lp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Federa uzvārds bieži rakstīts ar diviem d.
- ⁴³ Alberts Ozols (1978). Baznīcas vadītājs. No: *Kalpošana garā un patiesībā: piemiņas grāmata arhibīskapam Dr. K. Kundziņam*. Mineapole: LELBA, 125.–152. lpp., šeit 138. lpp.

- ⁴⁴ T. Grīnberga testamentā runa bija par bīskapa, nevis arhibīskapa amatu. Viens no argumentiem par labu arhibīskapa amata nosaukumam bija, lai LELBĀL vadītājs nebūtu zemāks rangā par LELB arhibīskapu. Aukstā kara spriedze bija jaušama arī amatu izvēlē. – Ozols. *Baznīcas vadītājs*, 139.–142. lpp.
- ⁴⁵ Rozītis. Latvijas Ev. lut. baznīcas arhibīskaps Dr. Teodors Grīnbergs mūža tecējumā, 31. lpp.
- ⁴⁶ E. Bergs. Reformācijas pamats. *Londonas Avīze*, 647, 31.10.1958., 1. lpp.
- ⁴⁷ Alfrēds Skrodelis. Latviešu draudzes – siržu uguns kuri un latvietības cietokšņi. *Baznīcas kalendārs 1953. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 43. lpp.
- ⁴⁸ Latvijas Ev. lut. baznīcas Lielbritānijā sinodes protokols, 29.–30.08.1953. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 16. lp.
- ⁴⁹ Edgars Bergs. Pārskats par Latvijas ev. lut. baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1952. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 38.–39. lpp.
- ⁵⁰ LELBĀL Lielbritānijā sinode, 30.11.–01.12.1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 47. lp.
- ⁵¹ Edgars Bergs. Pārskats par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1950. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 30.–31. lpp.
- ⁵² Jānis Andrupis (1995). Lielbritānijas latviešu vēsture. No: *Latvieši Lielbritānijā*. Galv. red. Inese Auziņa-Smita. 1. grām. Londona: Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, Daugavas vanagu fonds, 1.–236. lpp., šeit 119. lpp.
- ⁵³ Nodibināta Londonas latviešu draudze. *Libekas Vēstnesis*, 69, 22.12.1945., 3. lpp.
- ⁵⁴ Biezais. Roberta Slokenberga dzīves meti, 45. lpp.
- ⁵⁵ Latvijas Ev. lut. baznīcas mācītāji Anglijā. *Baznīcas kalendārs 1949. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 54. lpp.
- ⁵⁶ Bergs. Pārskats par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1950. gadam*, 31. lpp.
- ⁵⁷ Latviešu ev. lut. mācītāju un draudžu pārstāvju konferences Latvijas sūtniecības telpās Londonā protokols, 20.08.1949. *LNA-LVA*, 2303–11v–7, 26. lp.
- ⁵⁸ Bergs. Pārskats par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1950. gadam*, 32.–33. lpp.
- ⁵⁹ Andrupis. Lielbritānijas latviešu vēsture, 199. lpp.
- ⁶⁰ The Archbishop of the Lutheran Church of Latvia. *Church Times*, CXXXII: 4514, 12.08.1949., p. 532.
- ⁶¹ Latvian Primate in Scotland. *Church Times*, CXXXII: 4514, 12.08.1949., p. 523.

- ⁶² Louis A. Haselmayer. Latvia. *Church Times*, CXXXII: 4519, 16.09.1949., p. 614. T. Grīnbergu amatā ieveda nevis bīskaps, bet amatā vecākais garīdznieks – prāvests K. Kundziņš seniors.
- ⁶³ Edgars Bergs. Pārskats par Latvijas ev. lut. baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1951. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 46. lpp.
- ⁶⁴ Ringolds Mužiks. Pārskats par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1963. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 111. lpp.
- ⁶⁵ Šāda sistēma Anglijas baznīcā pastāv arī mūsdienās, lai gan noteicošais faktors (īpaši pilsētās) ir nevis baznīcas atrašanās vieta, bet cilvēku pašu izvirzītie principi draudzes izvēlē.
- ⁶⁶ Latvijas Ev. lut. baznīcas Lielbritānijā sinodes protokols, 29.–30.08.1953. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 16.–17. lp.
- ⁶⁷ E. Berga vēstule T. Grīnbergam, 15.06.1960. *LNA-LVA*, 2303–11v–25, 17. lp.
- ⁶⁸ LELBĀL pārvaldes Lielbritānijā protokols, 25.09.1965. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 195. lp.
- ⁶⁹ Edgars Bergs. Pārskats par Latvijas ev. lut. baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1956. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 82. lpp.
- ⁷⁰ Edgars Bergs. Pārskats par Latvijas Ev. lut. baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1952. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 37. lpp.
- ⁷¹ LELBĀL Lielbritānijā iekārtas un darbības noteikumi, 02.–03.06.1951. *LNA-LVA*, 2303–11v–1, 14. lp.
- ⁷² Latviešu ev. lut. mācītāju konferences Latvijas sūtniecības telpās Londonā protokols, 19.08.1949. *LNA-LVA*, 2303–11v–7, 23. lp.
- ⁷³ E. Bergs bija viens no mācītājiem, par kuru pirms Pirmā pasaules kara tika iesniegta kolektīva sūdzība Vidzemes konsistorijai, jo viņš apšaubīja, ka Apustuļu ticības apliecība var būt normatīva mūsdienās. – Iekšzemes ziņas. *Tēvija*, 82, 23.07.1913., 2. lpp.
- ⁷⁴ Latviešu ev. lut. baznīcas Amerikā Vidienas apgabala mācītāju un draudžu darbinieku konferences protokols, 16.–17.10.1976. *LNA-LVA*, 2103–11v–6, 40. lp. o.p.
- ⁷⁵ LELBĀL Lielbritānijā pārvaldes sēdes protokols Nr. 24, 05.03.1952. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 78. lp. Viegli erotiskais stāsts publicēts sekojošā avīzes numurā: Ernests Hemingevejs. Tur Mičigenā. *Londonas Avīze*, 293, 04.01.1952., 6. lpp.
- ⁷⁶ Stipra baznīca Latvijas nākotnes garants. *Londonas Avīze*, 487, 23.09.1955., 4. lpp.
- ⁷⁷ Protokols. Angļu zonas mācītāju konference, 08.–10.06.1949. *LNA-LVA*, 2303–11v–7, 5. lp.

- ⁷⁸ Latvijas Ev. lut. baznīcas Lielbritānijā sinodes protokols, 10.–11.09.1955. *LNA-LVA*, 2303–1v–15, 30. lp.
- ⁷⁹ LELBĀL Lielbritānijā sinode, 25.–26.05.1963. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 74. lp.
- ⁸⁰ E. Berga vēstule T. Grīnbergam, 05.11.1959. *LNA-LVA*, 2303–11v–25, 21. lp.
- ⁸¹ LELBĀL Lielbritānijā sinode, 25.–26.05.1963. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 74. lp.
- ⁸² Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvaldes locekļi un mācītāji Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1963. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas Ev. lut. baznīcas virsvalde, 156. lpp.
- ⁸³ Pieminekļa atklāšana un kapu svētki Brukvudā. *Londonas Avīze*, 786, 21.07.1961., 3. lpp.
- ⁸⁴ V. Tēraudkalna intervija ar Jānu Jērumu-Grīnbergu, Rīgā, 13.01.2020.
- ⁸⁵ Baznīcas pārvaldes Lielbritānijā protokols Nr. 76, 11.04.1964. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 188. lp.
- ⁸⁶ Kārļa Kundziņa vēstule, [bez adresāta un bez datējuma]. *LNA-LVA*, 2303–11v–32, 15. lpp.
- ⁸⁷ Turpat.
- ⁸⁸ LELBĀL Lielbritānijā sinodes protokols, 13.09.1975. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 87. lp. o.p.
- ⁸⁹ Jauni raidījumi uz Latviju. *Latvija*, 44, 25.11.1961., 1. lpp.
- ⁹⁰ Paretam šajos sprediķos bija iekļauta arī aktuāla informācija, piemēram, par evaņģelizācijas konferencē Lozannā pieņemtu dokumentu, [bez datējuma]. Sk. *LNA-LVA*, 2303–11v–42, 100. lp.
- ⁹¹ Vatikāna radio runā latviski. *Nedēļas Apskats*, 105, 24.09.1948., 1. lpp.
- ⁹² Reliģiski raidījumi uz Latviju. *Laiks*, 56, 15.07.1959., 2. lpp.
- ⁹³ Radio raidījumi no Monte Karlo. *Laiks*, 34, 27.04.1960., 2. lpp.
- ⁹⁴ J. E. Dievam un savai tautai. Latviešu ev. lut. draudžu apvienības Amerikā ģenerālkonference Klīvlendā. *Latvija Amerikā*, 70, 31.08.1966., 1. lpp.
- ⁹⁵ Konflikta ar E. Bergu fonā bija arī viņa sievas Konstances Bergas asais raksturs. V. Tēraudkalna intervija ar Jānu Jērumu-Grīnbergu, Rīgā, 13.01.2020.
- ⁹⁶ Biezais. Roberta Slokenberga dzīves meti, 50.–51. lpp.
- ⁹⁷ Viņa uzvārds nereti rakstīts arī kā Sapiets.
- ⁹⁸ Biezais. Roberta Slokenberga dzīves meti, 58.–59. lpp.
- ⁹⁹ Jānis Sapietis (2018). Darbam veltīts mūžs. No: *Ne ikkatrs, kas uz mani saka...* Rīga: Jumava, 263.–268. lpp., šeit 265.–267. lpp.
- ¹⁰⁰ Latvijas Ev. lut. baznīcas Lielbritānijā sinodes protokols, 29.–30.08.1953. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 18. lp.
- ¹⁰¹ Ticības un brīvības cīnītājs. Mācītājs Jānis Sapiets sešdesmitgadnieks. *Londonas Avīze*, 1674, 18.05.1979., 3. lpp.

- ¹⁰² Latvietis pirmais satika Solžeņicinu. *Latvija*, 9, 09.03.1974., 3. lpp.
- ¹⁰³ LELBĀL Lielbritānijā pārvaldes sēdes protokols Nr. 20, 26.05.1951. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 63. lp. Izmeklēšana saistīta ar baumām, ka atraitne K. Lapsēns 1950. gadā izdarījusi pašnāvību viņa dēļ, jo viņš esot piedzirdījis viņu un tad stājies dzimumattiecībās ar viņu. Tā kā Slokenbergam nebija izsniegtas liecinieku liecības un nebija ļauts piedalīties to nopratināšanā, tad viņš atteicās lietas izskatīšanā piedalīties. – Biezais. Roberta Slokenberga dzīves meti, 61. lpp.
- ¹⁰⁴ Latvieši pasaules plašumā. *Laiks*, 47, 13.06.1951., 3. lpp.
- ¹⁰⁵ Roberts Slokenbergs. Mācītāja R. Slokenberga paskaidrojumi. *Latvija*, 59, 11.08.1951., 2. lpp. Šo rakstu viņš parakstījis kā Londonas latviešu draudzes mācītājs, nenorādot tās konfesionālo piederību.
- ¹⁰⁶ Vēsts no Anglijas. Kā latvieši dzīvo Oksfordā. *Latvija Amerikā*, 43, 06.06.1953., 3. lpp.
- ¹⁰⁷ Edgars Bergs. Pārskats par Latvijas ev. lut. baznīcas darbu Lielbritānijā. *Baznīcas kalendārs 1953. gadam*. [B.g., Eslingene]: Latvijas ev. lut. baznīcas virsvalde, 57. lpp.
- ¹⁰⁸ Dienvidanglijas draudze. *Londonas Avīze*, 317, 20.06.1952., 2. lpp.
- ¹⁰⁹ “Cerības” nepiepildās pilnīgi. *Trimdas Draudzes Vēstnesis*. 16/17, 1958/1959, 6. lpp.
- ¹¹⁰ E. Berga vēstule T. Grinbergam, 21.11.1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 55. lp.
- ¹¹¹ Londonas latviešu ev. lut. draudze uzņemta Internacionālajā kristīgo baznīcu padomē. Noraksts un izraksts no *Trimdas Draudzes Vēstnesis*, 12, 1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 80. lp.
- ¹¹² Turpat.
- ¹¹³ Carl McIntire. History of the ICCC. Pieejams: <https://www.iccc.org.sg> (skatīts 29.12.2019.).
- ¹¹⁴ Markku Ruotsila (2012). Carl McIntire and the Fundamentalist Origins of the Christian Right. *Church History*, 2, pp. 378–407, šeit 387.–388. lpp.
- ¹¹⁵ Mācītājs R. Slokenbergs vēlas satikties ar tautiešiem. *Laiks*, 41, 22.03.1957., 2. lpp.
- ¹¹⁶ Hans Hebly (1986). *Eastbound Ecumenism: A Collection of Essays on the World Council of Churches and Eastern Europe*. Lanham: University Press of America, p. 91.
- ¹¹⁷ Willem Adolph Visser't Hooft (1973). *Memoirs*. London: SCM Press; Philadelphia: The Westminster Press, pp. 301–302.
- ¹¹⁸ Turpat, 303.–304. lpp.
- ¹¹⁹ Latviešu ev. lut. baznīcas Amerikā Vidienas apgabala mācītāju un draudžu darbinieku konferences protokols, 16.–17.10.1976. *LNA-LVA*, 2303–11v–6, 40. lp.
- ¹²⁰ Alvīna Tetere (2018). Londonas latviešu draudzes dibināšana un darbība. No: *Ne ikkatrs, kas uz mani saka...* Rīga: Jumava, 276.–285. lpp., šeit 284. lpp.

- ¹²¹ Dokuments Nr. 9. 1957. g. 1. oktobrī. No: *Ne ikkatrs, kas uz mani saka...* Rīga: Jumava, 332.–333. lpp.
- ¹²² Londonas latviešu evaņģēliskās luterāņu draudzes paziņojums, [bez datuma]. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 14. lp.
- ¹²³ Londonas latviešu ev. lut. draudze uzņemta Internacionālajā kristīgo baznīcu padomē. Noraksts un izraksts no *Trimdas Draudzes Vēstnesis*, 12, 1957. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 80. lp.
- ¹²⁴ LELBĀL Lielbritānijā 1966. gada sinodes protokols, 21.–22.05.1966. *LNA-LVA*, 2303–11v–15, 85. lp., o.p.
- ¹²⁵ “Londonas Avīzes” redaktora J. Andrupa vēstule prāvestam E. Bergam, 14.01.1958. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 18.–19. lp.
- ¹²⁶ Turpat, 19. lpp.
- ¹²⁷ “Londonas Avīzes” redaktora J. Andrupa vēstule LELBĀL arhibīskapam T. Grinbergam, 15.01.1958. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 41. lp.
- ¹²⁸ Prāvesta E. Berga vēstule arhibīskapam T. Grinbergam, 25.01.1958. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 36. lp.
- ¹²⁹ E. Bergs (1958). Latvijas baznīcas 10 gadu darbība Lielbritānijā. *Baznīcas Vēstis*, 5, 20. lpp.
- ¹³⁰ Jēkabs Gailis. Paziņojums. *Londonas Avīze*, 957, 27.11.1964., 2. lpp.
- ¹³¹ V. Tēraudkalna intervija ar Māri Slokenbergu, Rīgā, 27.01.2020.
- ¹³² Sakari ar SKBP tika turpināti arī vēlāk – R. Slokenberga piemiņas pasākumā Londonā 1967. gadā tika nolasīta K. Makintaira vēstule, kurai bija pievienots SKBP ziedojums Slokenberga piemiņas fondam (J. A. Piemin draudzes dibinātāju. *Latvija*, 44, 25.11.1967., 5. lpp.). 1965. gadā Sapieša vadītās draudzes delegāts piedalījās SKBP kongresā Ženēvā (J. A. No sīkas kopas līdz spēcīgai vienībai. *Latvija*, 41, 06.11.1965., 4. lpp.).
- ¹³³ Baznīcas pārvaldes Lielbritānijā 1963. gada 12. janvāra sēdes protokols Nr. 72. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 180. lp. o.p.
- ¹³⁴ Baznīcas pārvaldes Lielbritānijā 1964. gada 11. aprīļa sēdes protokols Nr. 76. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 188. lp.
- ¹³⁵ LELBĀL arhibīskapa K. Kundziņa vēstule J. Gailim, 16.12.1964. *LNA-LVA*, 2303–11v–33, 6. lp.
- ¹³⁶ LELBĀL pārvaldes Lielbritānijā protokols, 25.09.1965. *LNA-LVA*, 2303–11v–9, 195. lp.
- ¹³⁷ Un redzi – mēs dzīvojam! *Austrālijas Latvietis*, 1392, 26.08.1977., 2. lpp.
- ¹³⁸ Arnolds Lūsis. Liktenīgā dekada. *Laiks*, 57, 18.07.1981., 4. lpp.
- ¹³⁹ Latvieši neapmierināti ar baznīcas dzīvi. *Trimdas Draudzes Vēstnesis*, 20, 1960, 8. lpp.

LATVIAN LUTHERAN CHURCHES IN GREAT BRITAIN, 1945–1963

Valdis Tēraudkalns

Dr. phil., professor, Faculty of Theology, University of Latvia.

Research interests: 19th and 20th century history of Christianity, interplay of religion and politics.

The article analyses development of Latvian Lutheran churches in Great Britain in the period from 1945 to 1963. This research is based on information found in books, periodicals, interviews and archive files. Attention is paid to the discursive aspects of Latvian Lutheranism in UK – rhetoric used in public statements, ways how Latvian Lutheran churches positioned themselves in the public space. Nowadays when the Latvian Lutheran church in Latvia and one that primarily exists outside Latvia are trying to learn about their past this research will contribute to better comprehension of process of constructing Latvian Lutheran identities.

Key words: Lutheranism, Great Britain, Latvian Evangelical Lutheran Church Abroad.

Summary

The aim of this article is to analyse the development of the Latvian Evangelical Lutheran Church in Great Britain in the period from 1945 to 1963. 1945 was the year when the first Latvian Lutheran congregation was established at the territory of UK. It was in London and its first pastor was Roberts Slokenbergs who after leaving Latvia as a refugee for a short period lived in Sweden. 1963 is the year which marks changes in the governance of the Latvian Lutheran churches in UK. Ringolds Mužiks, the new dean, was democratically elected, not appointed by Archbishop as his representative (as his predecessor Edgars Bergs). It was also the year when Kārlis Zariņš, Ambassador of the Republic of Latvia, who was very involved in the life of churches, died.

In this article attention is paid to the ways Latvian Lutherans constructed their identity through interacting with other Lutherans in Great Britain, through ecumenical contacts and through defining themselves in relation to the church in Latvia. Archive materials, articles, memoirs and interviews are sources used in the process of research. Latvian Lutheran churches are placed in the wider context of the Latvian Evangelical Lutheran Church Abroad (LELCA, its present name), that in the period

studied in this article was loose structure that united Latvian Lutheran congregations spread in various continents and countries. LELCA was successful in managing large projects like new Bible translation (published in 1965 by the British and Foreign Bible Society), new hymnbook, building new churches etc. At the same time there were problems appearing. Some of LELCA congregations were integrated in national Lutheran synods, some not. Until mid-sixties, LELCA did not have democratically elected leadership but was governed by Archbishop (Teodors Grīnbergs) who appointed his representatives in different parts of the world and also his successor. Both the remaining Lutheran church in what was now Soviet Latvia and the church abroad existed in the new situation where it was not possible to exist within previous legal framework. Besides, after the authoritarian coup in Latvia, in 1934, the government headed by Kārlis Ulmanis centralised the church life placing more power in the hands of Archbishop and Church Board. The democratic period in the life of the Latvian Evangelical Lutheran Church was short lived. LELCA considered itself the only legitimate representative of the pre-war church. In fact, it kept its name for a rather long time and was incorporated as the Latvian Evangelical Lutheran Church in Exile in Canada in 1976.

There were 12 000–15 000 Latvians in Great Britain at the end of forties. Their number decreased because many emigrated further to America. The life of refugees was not easy because they often had long working hours and were poor. Traumas of the war, dramatic changes in life, partners and relatives left in their homeland – these and other factors influenced their social life – alcoholism, depressions and other problems. The church in this context positioned itself as a space where not only spiritual needs were met by fellowship in the native language offered. There were seven Latvian Lutheran pastors living in UK in 1949. Lutherans gathered in 140 groups all over UK. These smaller units were united in congregations. Only quite a small proportion of Latvians were registered in these congregations (5000–6000). The concept of folk church was still popular; however, in real life it did not work (the same could be said also about interwar Latvia). Pastors who encountered church life of other ethnic groups pointed to other, more missional models of church life.

There were cases when local churches experienced splits. It was not because of theology but because of personalities. The conflict between pastors Edgars Bergs and Roberts Slokenbergs was long prevailing. Slokenbergs was a popular preacher but he had an independent personality.

He argued against what he perceived as authoritarianism of LELCA leadership. In 1957, shortly before his death, Slokenbergs ordained Jēkabs Gailis as his successor. This was not recognised by LELCA, and the congregation lead by Gailis existed outside LELCA until 1964 when it again joined LELCA. It was not the end of the story because before merger a larger group separated from the church lead by Gailis. It elected Jānis Sapietis, another charismatic personality (internationally known because of his work in BBC), as their pastor.

Lutheran congregations in the period analysed here played an important part in forming and sustaining Latvian identity (shaped by dominant cultural memory that was formed in the process of selective remembrance of Latvia as it was before Latvian refugees left it). The church life was influenced by cold war mentality and by integration in structures and networks established by other churches.

FIGURE CAPTION

Fig. 1. Ordainment act of Jēkabs Gailis. Thanks to Māris Slokenbergs for a copy of this document